

**ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ
ԶԱՐԳԱՑԱԾ ՄԻՋՆԱԴԱՐՈՒՄ (12-14-ՐԴ ԴԴ.).
ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ, ՍՄԲԱՏ ԳՈՒՆԴՍԱԲԼ**

Պավլիկ Գագիկի Փոլադյան

հայցորդ

ՀԵՀ, Իրավագիտության ամբիոն

p.poladyan@gmail.com

Ամփոփագիր

Հողվածը նվիրված է Հայ Առաքելական սուրբ եկեղեցու պետական գործառույթների վերաբերյալ գիտական վերլուծություններին զարգացած միջնադարում (12-14-րդ դդ.)՝ ըստ Մխիթար Գոշի և Սմբատ Գունդստաբլի աշխատությունների:

12-րդ դարի վերջերից հայ ժողովուրդը լարել էր իր հոգևոր-ֆիզիկական բոլոր կարողությունները՝ պետականությունը կրկին վերականգնելու համար: Դատաստանագրքերը այդ մղումի հոգևոր կողմի արտահայտությունն էին: Ինքը՝ Մխիթար վրդ. Գոշը, «Նախադրության» Բ գլխում «Դատաստանագիրք» գրելու անհրաժեշտությունը բացատրում է փաստերկու պատճառով, որոնց մեջ Մխիթար Գոշը ընդառաջ է գնում ցանկալի գալիքին և սահմանում ապագա թագավորության պետաիրավական հիմունքները: Մխիթար Գոշը քաջատեղյակ էր մեր պատմությանը. նրա համար անցյալը սոսկ պատմություն չէ, այլև դաս ապագայի համար, ու նա պաշտպանում է Արշակունիների չիրականացած ձգտումը՝ Բագրատունիների դառը փորձը չկրկնելու համար, այն է՝ կենտրոնաձիգ, իրավական պետության կառուցումը: Այս առումով հետաքրքիր է այն, որ Սմբատ Սպարապետը, տարբերվելով միջնադարյան հայ մյուս գործիչներից, իր քաղաքական նպատակներին ու իրավական մտրեցումներին հաղորդում է շեշտված աշխարհիկ բնույթ: Եկեղեցին ենթարկելով աշխարհիկ իշխանությանը՝ Սմբատ Գունդստաբլը կարծում է, որ հոգևորականությունը չպետք է զբաղվի աշխարհիկ գործերով:

Հիմնաբառեր. Եկեղեցի, Մխիթար Գոշ, Սմբատ Գունդստաբլ, կանոնաիրավական համակարգ:

Ներածություն.

13-րդ դարի սկզբներին աշխուժանում է կյանքը Հյուսիսային Հայաստանում: Զաքարյան իշխանական տան ջանքերով, ազատվելով մահմեդական գերիշխանությունից՝ Հայաստանը հնարավորություն է ստանում տնտեսական, քաղաքական, մշակութային վերելք ապրելու, ինչի արդյունքում կարճ ժամանակ հետո հիմնվում են Սանահինի և Հաղպատի վանքերն ու վարդապետարանները, Գլաձորի համալսարանը, Որոտնավանքն ու

Տաթևի վանքը և այլն: Այս դարաշրջանում Հայոց եկեղեցում գործունեություն են ծավալում այնպիսի հայտնի գործիչներ, ինչպիսիք են՝ Ներսես Շնորհալին, Հակոբ Ա Կլայեցին, Հովհան Որոտնեցին, Գրիգոր Տաթևացին, Տիրատուր Կիլիկեցին, Եսայի Նչեցին, Մխիթար Գոշը, Սմբատ Գունդստաբլը և այլք:

12-րդ դարի վերջերից հայ ժողովուրդը կենտրոնացրել էր իր հոգևոր-ֆիզիկական բոլոր կարողությունները այդ նպատակին հասնելու համար: Դատաստանագիրքը այդ հոգևոր

կողմի արտահայտությունն էր: Ինքը՝ Մխիթար վրդ. Գոշը, «Նախագրության» Բ գլխում դատաստանագիրք գրելու անհրաժեշտությունը բացատրում է տասներկու պատճառով:

Իրավական առօրյայի բավարարման համար դատաստանագրքի անհրաժեշտության մասին է վկայում նաև Ներսես Լամբրոնացին.

«Յամս քահանայապետութեանն Հայոց Գրիգորի, որ երրորդ էր նախնեացն իւրոց ի Հռոմկլայն, յաջորդ աթոռոյն, թուին ՌԽԲ, յոթևտասներորդ ամի նորին հայրապետութեան, խնդիր եղև առ նոյն սրբազանն ի քաղաքաց և ի գաւառաց բնակչաց՝ քաղաքական արինացն. զի որք Իսմայելացւոց էին իշխանք ի քաղաքս և դատաւորք, զդատ Հայաստանեայցս ոչ դատէին. այլ զխնդրողն իրաւանց՝ առ իւրեանց արէնս առաքէին. զի այս էր ի նախագլուխ մելիքացն հրաման առ դատաւորս քաղաքաց՝ յիւրեանց արինացն դատ թողուլ զնոսին: Եվ եկեալ ոսոխք յեկեղեցին՝ հարցան էին արէնս ի քահանայից և ի քահանայապետաց. ոչ ունէին գիրս, որով ընտրեսցեն զիրաւունս. զոր և այլոց ազգաց տեսանէին՝ քրիստոնէից և մսիմաց. այսինքն հռոմայեցոց, հելլենացոց, ասորաց, եգիպտաց, արաբացոց, պարսից և այժմու իշխողացս թուրքաց: Ի խնդիր եկին ապա առ հայրապետս ի Հայաստանեայց՝ արթունք, կղերիկոսք և աշխարհականք. խեթկեալք յայլոց ազգաց և նախանձեալք զբարուրքն, և խուզեալ ընդ նա մեր յարկեղս գրոց կաթողիկոսարանին՝ ոչ գտաք արէն. բայց միայն զկանոնականս, որ ի սուրբ հարցն ժողովելոց էր դրեալ. և որ ի նոյն յարեցաւ ի նոսանէ կանոնս զգուշաւորս եկեղեցւոյ: Իսկ քաղաքի արէնս ոչ գտաւ ի մէջ Հայոց, ոչ յեկեղեցիս և ոչ առ իշխանս» [Չարբհանայան, 754-755]:

Այս հատվածում միջնադարի մեծ իրավաբանը նշում է, որ հայերն օրենքներ տեսնում էին շատ ազգերի մոտ և կարիք ունեին սուրբ հայրերի կանոնների հիման վրա ունենալու

սեփականը, որի ստեղծումը ժամանակի հրամայականն էր:

Իր «Դատաստանագրքով» Մխիթար Գոշը ընդառաջում է ցանկալի գալիքին և սահմանում ապագա թագավորության պետաիրավական հիմունքները: «Դատաստանագրքում» պետությունը պատկերվում է միապետական թագավորության ձևով: Թագավորության նպատակահարմար կառուցվածքը կենտրոնացված իշխանությունն է՝ միապետի գլխավորությամբ: Մխիթար Գոշը քաջատեղյակ է մեր պատմությանը. նրա համար անցյալը սուկ պատմությունն է, այլև դաս ապագայի համար ու նա պաշտպանում է Արշակունիների չիրականացած ձգտումը՝ Բագրատունիների դառը փորձը չկրկնելու համար, այն է՝ կենտրոնածիզ, իրավական պետության կառուցումը: Իսկ ահա Կիլիկյան հայկական թագավորությունը, որը տևեց շուրջ երեք դար (1080- 1375), հայ մշակույթին տվեց նշանավոր և երևելի գործիչներ, նրանց թվում իր արժանի տեղն ունի ականավոր զորավար, խոհեմ դիվանագետ, հմուտ օրենսգետ ու նշանավոր մատենագիր Սմբատ Գունդատաբլը (1208-1276) (*Գունդատաբլ (connectable – հին ֆր.) – հեծելազորի պետ, հեղափոխում բոլոր ռազմական ուժերի գլխավոր հրամանատար, սպարապետ (զորավար): Հայաստանում սպարապետի ձեռքում էր կենտրոնացված զինվորական ողջ իշխանությունը, ըստ էության, նա կատարում էր ռազմական նախարարի, բանակի գլխավոր հրամանատարի, շտաբի պետի իրավունքներն ու պարտականությունները: Այդ պաշտոնը Կիլիկյան Հայաստանում ստեղծվեց Լևոն Բ թագավորի օրոք: Կիլիկիայում առաջին գունդատաբլը Սմբատ Սպարապետի հայր Կոստանդինն էր [Գալստյան], [Սուքիասյան, Սմբատ Սպարապետը որպես զորավար և դիվանագետ, 98–101], [Սուքիասյան, Սմբատ Սպարապետը որպես պարմիչ, օրենսգետ և օրենսդիր, 100–109]:*

Նրա անունը առավելապես հայտնի է իր ստեղծած «Դատաստանագրքով»:

Խիստ մտահոգվելով Կիլիկիայի հայկական պետության ներքին բարեկարգության խնդիրներով՝ Սմբատ Սպարապետը 1265 թվականին ձեռնամուխ եղավ կազմելու Կիլիկյան պետության ազգային օրենսգրքի համահավաք ժողովածուն՝ դրանով իսկ ծածկելով այն բացը, ինչից դժգոհում էր Ներսես Լամբրոնացին՝ նշելով, որ Կիլիկիայի հայերը «ոչ ունեին գիրս, որով ընտրեսցին զիրաւունս, զոր և այլոց ազգաց տեսանէին» [Սամուելյան, 72]: *Ներսես Լամբրոնացու մտահոգության դրսևորումը հերթական անգամ ցույց է տալիս այն, որ հայ բարձրաստիճան հոգևորականն ու ՀԱԵ-ն իրենց գործունեության տիրույթում են դիտարկել օրենսդիր կարգավորումների հարցը:*

Կիլիկիայի իրավական համակարգը և իրավական մշակույթի տարրերը նկարագրելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել այդ համակարգի և իրավական մշակույթի ձևավորման ու զարգացման առանձնահատկությունները, որոնք պայմանավորված էին մի շարք գործոններով: Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը ժառանգել էր բուն Հայաստանի իրավական մշակույթն ու իրավական կարգավորման աղբյուրները: Դա արդյունք էր հին ու միջնադարյան իրավունքի էթնիկ-կրոնական պայմանավորվածության, որի հետևանքով հայ բնակչության արտագաղթին հաջորդում էր իրավական մշակույթի տեղաշարժը:

Վերջիններից հատկապես աչքի է ընկնում Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագիրքը»՝ որպես պետական պաշտոնական օրենսգիրք:

«Դատաստանագիրքը» բաղկացած է առաջաբանից և 7 բաժնից, ունի 202 հոդված: Դրանք արձարծում են Կիլիկիայի հայկական պետության տվյալ ժամանակաշրջանի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կյանքին վերաբերող հարցեր: «Դատաստանագրքում»

սահմանված են պետական-վարչական, քաղաքացիական, ամուսնաընտանեկան, ժառանգական, եկեղեցական, նաև դատական իրավունքին վերաբերող օրենքներ:

Գոշի ու Գունդստաբլի Դատաստանագրքերն ունեին տարբերություններ: Եթե իրավաբանական գործնական նպատակներից զատ՝ Մխիթար Գոշը հետապնդել է քաղաքական հատուկ նպատակներ, մասնավորապես՝ ամրապնդել Հայ եկեղեցու դիրքերը, միավորել հայ ժողովրդի բոլոր ուժերն արտաքին թշնամու դեմ՝ հանուն անկախության վերականգնման, հայկական ապագա պետությունում հաստատել ամուր օրինականություն և այլն: Իսկ արդեն Սմբատ Սպարապետը, տարբերվելով միջնադարյան հայ մյուս գործիչներից, իր քաղաքական նպատակներին ու իրավական մոտեցումներին հաղորդում է շեշտված աշխարհիկ բնույթ. եկեղեցին ենթարկելով աշխարհիկ իշխանությանը՝ Սմբատ Գունդստաբլը կարծում է, որ հոգևորականությունը չպետք է զբաղվի աշխարհիկ գործերով.

«Չէ ամենևին պատեհ որ եպիսկոպոս յոչինչ ազգ գործ ա խոհական և ոչ ի բան մերձենայ, քան զամեն եկեղեցոյն և զեկեղեցականացն դատաստներոյն բաներն ուղղէ ի ճշմարիտն զի չկարէ ոք երկուց տէրանց ծառայել՝ որպէս հրամայէ Քրիստոս» [Սամուելյան, 24], իսկ մեկ այլ տեղ նա սահմանում է. «երէցն պարտ է որ երբ զայս առնու նա հերիք այնէ ու այլ մարմնաւոր գործ չայնէ և այլ չգիտենայ յաշխարհի բանէն, քան զեկեղեցին մէն զժամն» [Սամուելյան, 76]:

Թագավորական և եկեղեցական իշխանության առաջնության խնդիրը լուծելով հոգուտ առաջինի՝ նա «Դատաստանագրքում» գրում է. «Յառաջ պատեհ համարեցաք զվիճարկեալ դատաւորացն գրեի բան յառաջ զթագաւորացն [Սամուելյան, 5]:

Ըստ էության, քննելով երկու դատաստանագրքերի կանոնների բնույթը, նրանց հեր-

թագալությունը, կարելի է ենթադրել, որ Սմբատ Գունդստաբլը թարգմանել-փոխադրել է Գոշի աշխատությունը:

Եզրակացություն

Հոդվածում ներկայացվում են Հայ Առաքելական սուրբ եկեղեցու պետական գործառույթները զարգացած միջնադարում (12-14-

րդ դդ.), ինչպես նաև Մխիթար Գոշի և Սմբատ Գունդստաբլի աշխատությունների վերաբերյալ գիտական վերլուծություններ:

Որպես հիմնական ամփոփում կարելի է ասել, որ Հայ եկեղեցական, կանոնաիրավական համակարգը նպաստում էր պետական համակարգի ամրապնդմանը և համախմբմանը:

Գրականության ցանկ

1. Գ. Զարբհանալյան, «Մատենադարան Հայկական Թարգմանութեանց նախնեաց», Վենետիկ, 1889
2. Խ. Սամուելյան, «Հին հայ իրավունքի պատմություն», Հ.Լ: ԽՍՀՄ Գիտությունների Ակադեմիա – Հայկական Ֆիլիալ. Երևան, 1939 թ.
3. Ա. Գ. Գալստյան, «Սմբատ Սպարապետ», Հայպետհրատ, Երևան, 1961,
4. Ա. Սուքիասյան, «Սմբատ Սպարապետը, որպես զորավար և դիվանագետ» (Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1973, N 1),
5. Ա. Սուքիասյան, «Սմբատ Սպարապետը, որպես պատմիչ, օրենսգետ և օրենսդիր» (Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1974),

STATE FUNCTIONS OF THE ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH IN THE DEVELOPED MIDDLE AGES (12-14TH CENTURIES). MKHITAR GOSH, SMBAT GUNDSTABLE

Pavlik Poladyan

Researcher

EUA, Chair of Law

p.poladyan@gmail.com

Abstract

The article is dedicated to the scientific analysis of the state functions of the Armenian Apostolic Church in the developed Middle Ages (12-14th centuries), according to the works of Mkhitar Gosh and Smbat Gundstable. From the end of the 12th century, the Armenian people strained all their spiritual and physical abilities to restore statehood again. The Codexes were an expression of the spiritual side of that drive. Mkhitar Gosh explains the necessity of writing the "Codex" for twelve reasons, in which Mkhitar Gosh anticipates the desired future and defines the constitutional foundations of the future kingdom. Mkhitar Gosh was well aware of our history. for him, the past is not just history, but also a lesson for the future, and he supports the unfulfilled aspiration of the Arshakunis in order not to repeat the bitter experience of the Bagratunis, that is, the construction of a centrist, legal state. In this sense, it is interesting that Smbat Sparapet, different from other medieval Armenian figures, gives his political goals and legal approaches an emphasized secular character. Subordinating the church to secular authority, Smbat Gundstable believes that the clergy should not be involved in secular affairs.

Keywords: Church, Mkhitar Gosh, Smbat Gundstable, Church-canon law system.

Ներկայացվել է՝ 11.10.2022թ.

Ուղարկվել է գրախոսման՝ 02.11.2022թ.